

УДК 784.4

Наталія Пиж'янова

ТЕМАТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЗБІРКИ «НАРОДНІ УКРАЇНСЬКІ ПІСНІ В КИЇВЩИНІ» ПОРФИРІЯ ДЕМУЦЬКОГО

У статті досліджується фольклористична діяльність Порфирія Демуцького на прикладі збірки «Народні українські пісні в Київщині». Зазначено, що пісні цієї збірки входили до репертуару Охматівського хору та хорів Музичного товариства ім. М. Леонтовича. Автором систематизовано інформацію щодо тематичної направленості збірника. Обґрунтовано положення, що різні методи запису пісенного матеріалу збірки залежали від типів інтерпретації народних пісень Охматівським хором. Наведено відомості щодо виконання окремих пісень збірника. Проаналізовано значення респондентів при укладенні збірки.

Ключові слова: Порфирій Демуцький, Охматівський хор, територіальний тип фольклорних досліджень, народна пісня, збірка «Народні українські пісні в Київщині», тематичний аналіз.

В статье исследуется фольклористическая деятельность Порфирия Демуцкого на примере сборника «Народные украинские песни в Киевщине». Отмечено, что песни данного сборника входили в репертуар Охматовского хора и хоров Музыкального общества им. Н. Леонтовича. Автором систематизирована информация по тематической направленности сборника. Обосновано, что различные методы записи песенного материала сборника зависели от типов интерпретации народных песен Охматовским хором. Приведены сведения по исполнению отдельных песен сборника. Проанализировано значение респондентов при составлении сборника.

Ключевые слова: Порфирий Демуцкий, территориальный тип фольклорных исследований, Охматовский хор, народная песня, сборник «Народные украинские песни в Киевщине», тематический анализ.

The article investigates Porfyriy Demutsky's folklore activity on the example of the collection „Ukrainian folk songs in the Kyiv region”. It has been noted that the songs of this collection were included in the repertoire of the Ohmativsky choir and the choirs of the Musical community named after M. Leontovich. The author systematizes the information according to the thematic orientation of the collection. The author also substantiates the thesis that different methods of recording of the collection's song material depended on the types of folk songs expression by the Ohmativsky choir. The information according to the performance of collection's certain songs has been given. The meaning of the respondents during the arrangement of this collection has been

analyzed.

Key words: *Porfyriv Demutsky, territorial type of folklore studies, Okhmativsky choir, folk song, collection «Ukrainian folk songs in the Kyiv region», thematic analysis.*

Збірка є цінним вкладом у дослідження пісенного фольклору Черкаського регіону, оскільки презентує широкий жанровий спектр українських народних пісень. Особлива її цінність полягає у тому, що номерами збірки користувався П. Демуцький при роботі з Охматівським хором, також збірка була надіслана в усі регіони України через Музичний комітет ім. М. Леонтовича і склала основу репертуару різноманітних аматорських та професійних хорів України. Широке розповсюдження даної збірки та її використання провідними хоровими колективами України сприяло популяризації пісенного фольклору Черкаського регіону та його виходу на якісно новий виконавський рівень.

На відміну від інших збірок – «Народні українські пісні в Київщині» ще не достатньо опрацьована мистецтвознавцями. Найбільший внесок у дослідження даного збірника здійснив К. Квітка [1] та Л. Яценко [2]. Проте, не дослідженим у контексті вивчення збірки залишається тематичний діапазон, особливості виконання пісень збірки Охматівським хором та ще ряд мистецтвознавчих питань.

Метою статті є тематичний аналіз пісень збірника «Народні українські пісні в Київщині» у контексті дослідження пісенного фольклору Черкаського регіону.

Аналізуючи тематичний діапазон збірника «Народні пісні в Київщині», слід відмітити, що найбільший відсоток записаного матеріалу відведено Порфирієм Демуцьким родинно-побутовим та соціально-побутовим пісням, є також балади і окремі зразки пісень календарно-обрядового циклу.

Складність запису обрядових пісень (колядки, щедрівки, гаївки, веснянки, а також весільні пісні, похоронні плачі) сам автор пояснює у своїй автобіографії тим, що коли він переїхав до Охматова, там ще панувала ритуальна атмосфера дотримання традиційності народних обрядів, і наявність «панського елементу» [5, с. 11] – псує саму атмосферу даного дійства. Відтак, фольклорист міг збирати обрядові пісні лише тоді, коли вони традиційно виконувалися, колядки та щедрівки – взимку, петрівські пісні – на Петрівку, купальські – у свято Івана Купала. Такі умови значно ускладнювали фольклористичну діяльність П. Демуцького, це також пояснює переважання ліричних пісень – їх запис мав більше можливостей для здійснення.

Питому вагу збірки становлять ліричні пісні: 1, 3, 10, 12, 14, 18, 22, 27, 31, 33, 37, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 57, 60, 61, 63, 67 А, 68, 69, 70, 71, 73, 74, 81, 84, 86, 88, 90, 92, 93, 94, 98, 99, 102, 103, 104, 105, 106, 107,

109, 112, 117, 118, 122, 123, 128, 130, 132, 134, 135, 138, 141, 145, 147, 148, 151, 152, 155, 156, 157, 159, 160, 163, 164, 167, 168, 169, 170, 176, 177, 179, 180, 181, 182, 183, 237, 139, 240, 241, 242, 243, 245, 249, 251.

Пісні про кохання чи шлюб (14, 18, 22, 33, 37, 42, 44, 46, 47, 48, 50, 51, 60, 61, 63, 67 А, 68, 69, 71, 72, 73, 74, 81, 84, 88, 90, 92, 93, 94, 98, 99, 103, 104, 105, 112, 118, 122, 128, 130, 135, 145, 147, 148, 156, 159, 163, 179), сімейне життя (1, 31, 43, 49, 57, 70, 107, 132, 148, 157, 242, 243). Такі зразки у записах П. Демуцького характеризуються, переважно, помірним або повільним темпом, мінорним ладом, розлогими розспівами. Використовується гармонічний вид *Dur, moll*: 30, 37, 70, 105, 122, 132, 183. Мелодичний вид: 67 А. Плагальні лади: 68, 107, 159, 242.

Для родинно-побутових зразків збірки характерним є відображення особистісних переживань, побутових турбот. Бажання передати душевні відчуття сприяли розвитку великої кількості епітетів, що мають акцентувати увагу саме на емоційному стані, а не на сюжетності пісні. Іноді (частіше в піснях-монологіях) сюжетність майже повністю відсутня, її замінює опис емоцій людини (радість, сум, нудьга). Героями пісень частіше за все виступають дівчина чи хлопець (окремо, у випадку монологічної побудови) часто звертаються до хлопця «козак», що не має відношення до козацьких пісень, а є виключно художнім прийомом; дівчина та хлопець разом (у випадку пісні-діалогу); пара та батьки (свекор та свекруха, тесть-теща, або мати-батько); пара та сторонні люди (сусіди, злі люди).

У значній частині зразків родинно-побутової лірики оспівуються не щасливий шлюб, сімейне життя. Причиною чого були різні фактори, такі як: не рівні соціальні умови (бідний одружився на багатій (18); батьки віддали за нелюба (14, 71, 98, 99, 148, 156, 242), старого (159 – балада); шлюб з чужоземкою (49) чи чужоземцем (60); злі люди, сусіди розсуджують молодих (32, 42, 46, 160, 167); батьки не сприяють одруженню молодих (68, 81, 105, 179), причиною такого рішення часто є соціальні погляди, в саме не бажання шлюбу з сиротою, вдівцем (61, 237), вдовою (22), вдовиною дочкою чи сином; ганебне відношення родини чоловіка по відношенню до невістки, чи навпаки; погані стосунки між чоловіком та дружиною: коли чоловік бив дружину чи дітей (61), пив (57, 107, 132, 243), зраджував дружину (1, 31), хоча є ряд пісень, де зраджувала та пила дружина (43, 70, 72, 147). В піснях збірки дівчину порівнюють з калиною (243), пташкою (107, 159), з'являється образ криниці (243), як символ шлюбу.

Значна частина ліричних пісень представлена у монологічному викладенні (30; 32; 33; 42; 48; 51; 73; 74; 118; 122; 128; 151; 153; 167; 176; 183). У таких піснях помічаємо акцентування на емоційному фоні, а не на сюжетності лінії. Застосування монологічного викладу має на меті показати те, що кохання не розділене. Героїня чи герой пісні може

думками звертатися до коханої людини, до природи (що свідчить про відголоски язичницьких вірувань). Звертаючись до коханого чи коханої розповідач пісні застосовує значну кількість епітетів (червоні уста, карі очі, чорні брови, тонкий стан, біле личко, довга коса) та порівнянь (голубка, перепілка, зозуля, рожа – характерні дівчині; барвінок, хміль, сокіл, орел, соловейко – характерні хлопцю) для максимальної передачі образності. Такі епітети та порівняння загалом властиві великій кількості українських пісень, не лише родинно-побутовій ліриці, вони також зустрічаються і в баладах, думах, історичних піснях.

Гумористичній групі збірника характерні осміювання певних людських якостей, пародійні ж пісні характеризуються гротескним та гіперболізованим осміюванням смерті, ворогів українського народу. Їм характерний швидкий темп, мажорний лад. До них варто віднести наступний ряд пісень: 3, 10, 12, 16, 26, 27, 86, 102, 106, 109, 117, 123, 134, 138, 141; 154, 155, 164, 169, 177, 181, 182, 239; 240, 241, що поділяються на жартівливі та сатиричні пісні. Сюжетною лінією пісень цієї групи стало висміювання побутових турбот українського народу. Часто оспівуються людські якості: лінь (97, 124, 164, 181), жадібність, зухвальство, жага багатства (117), а також, не взаємне кохання (10, 241), небажаний шлюб (9, 14, 27), залицання (20, 115, 123, 138, 146, 155, 240). Також в цю групу входять пісні, що оспівують старість (102, 106), бідність, багатство (3, 133). Абсолютна більшість пісень написана в натуральному виді *Dur* та *moll*, знаходимо тільки дві пісні в гумористичній групі збірки, що представлено у гармонічному виді – 177, 182.

Особливо варто виділити сатиричні пісні у яких гумор набуває гротескної форми. Так, розповсюдженими є сюжети висміювання ворога (86, 141), смерті не бажаного чоловіка (12, 134), висміювання смерті взагалі (109, 169), що має відголоски язичницької доби. Таким пісням властивий мажорний лад, гамофонно-гармонічна структура, помірний, частіше швидкий темп.

Соціально-побутові пісні представлені меншою кількістю: 7; 13; 15; 25; 28; 29; 36; 39; 41; 45; 52; 53; 55; 56; 58; 59; 62; 64 А; 64 Б; 65; 75; 78; 79; 89; 91; 96; 101; 111; 116; 119; 136; 139; 140; 143; 144; 146; 150; 158; 159; 161; 162; 166; 172; 174; 178; 184; 187; 238; 144; 244; 250. Серед них варто виділити рекрутські: 15; 89; 91; 136; 150; козацькі: 25; 62; 139; 140; чумацькі: 29; 38; 178; 184; 244; уланські: 39; гусарські: 146; наймитські: 52; 96; 166; сирітські: 56. У зразках, які ми відносимо до соціально – побутових пісень знаходимо зразки, що представлені у плагальних ладах: 7; 13, 52; 55, 91, 161, 166; гармонічному *Dur* та *moll*: 36, 41, 56, 96, мелодичному *Dur* та *moll*: 56, 136.

Велику цінність збірника становлять балади: 4; 5; 6; 8; 34; 53; 66; 68; 76; 77; 87; 95; 100; 110; 113; 114; 120; 125; 126 А; 136, 141; 142; 159; 165; 171; 175; 236; 252; 253. Про загибель козака: 34; 77; 121; 165; 252. Балади з

елементами історизму: 6; 45; 100; 141; 142; 171; 253. В представлених зразках виявляємо плагальні лади: 5, 68, 77, 159; гармонічний Dur та moll 113, 126 A; мелодичний moll: 136, 253.

Балади збірки мають характерні ознаки, що проявилися у драматичному сюжеті (мати проклинає дітей, жінка проклинає чоловіка, відбувається вбивство), фантастичних елементах (розмова загиблої людини з тваринами, перетворення мерця на дерево, квітку, пташку), історико-героїчній сюжетній лінії. Так, типовими баладами є № 34, № 252 – про загибель козака, де є елементи алегорії – його розмова з конем. У баладах № 95, № 110 мати проклинає дочку, бажає їй не щасливої долі, № 87 – мати проклинає сина, він гине; № 66, № 127 – циганка проклинає дівчину; № 120 – дівчина проклинає хлопця, козака. У баладі № 5 син проганяє мати з дому. У баладі № 8 описується відомий сюжет – вбивство Бондарівни (загалом відомо понад 30 варіантів цієї балади); № 113, 114 – дівчину спляють в лісі, № 126 – чоловік за намовлянням коханки вбиває дружину. Перетворення дівчини, хлопця на тварину чи рослину № 53; 68; 121; 125.

У піснях про вдівство чи сирітство відчутні сильні відголоски язичницької доби, що по тексту проявилось у розмові з покійником, прохання сироти чи вдови покійного забрати її до себе. Особливо це проявилось у пісні № 4 – діалог дітей з покійним батьком, а у пісні № 159 – діалог вдови з чоловіком.

Козацькі балади слід класифікувати за 2 групами, у першій групі присутні ознаки хронології, у другій повністю відсутні.

1 група – в даних піснях описується боротьба козацтва з ворогами українського народу – турками, татарами – їх поява в пісні дозволяє ідентифікувати період утворення пісні (козацтво, гайдамаччина). Пісня № 34, згідно з текстовим наповненням, належить до найдавніших козацьких пісень (XV –XVI ст.), оскільки йдеться про службу у кримського хана. Використано типові символи смерті – коня, птаха. Виходячи з тексту пісні № 253 можна зробити висновок, що вона належить до найдавніших козацьких пісень (приблизно XV –XVI ст.), оскільки в ній описано про загибель козака у боротьбі з татарами.

2 група козацьких балад не дозволяє їх ідентифікувати хронологію їх створення(53; 140; 165; 252) оскільки, сюжетність другої групи пісень – проводи козака на війну та смерть козака на полі бою. Слід зазначити, що сюжет смерті козака є найбільшою групою серед сюжетів в козацьких піснях. Характерними образами, що супроводжують такі пісні про козаків є символи смерті – червона китайка (у язичників червоний колір вважався кольором смерті), орел чи ворон (як символ смерті – переходу у потойбічний світ), кінь (ототожнює охорону тіла козака), наречена-могила, також може бути представлена, як вінчання з царівною, королівною, панянкою (має на меті показати юний вік козака, що загинув не створивши

родину).

Як справжній дослідник, П. Демуцький намагався здійснити запис саме історичних пісень. Проте, навіть у ті часи, такі записи були великою рідкістю. Труднощі щодо відновлення історичних пісень були пов'язані зі згасанням їх побутування у живій традиції. Підтвердження цієї думки знаходимо у листуванні П. Демуцького з М. Лисенком: «Щонеділі й празника після служби Божої віддаю данину службі етнографічній: розшукав ще кількох співаків у своєму селі, котрі знають деяких гарних пісень, але мені хочеться добути історичних, а їх немає» [6].

Збірка репрезентує також пісні-новотвори, що на той період серед фольклористів вважалися меншовартісними: 17; 35; 40. Це пісні про долю найманців (52, 96, 166, 187), мешканців тюрем. В текстах багато русизмів, полонізмів, колоритних фонетичних приспівок. Цікавою є пісня № 45 з хронологічними ознаками, в якій оповідається про події Кавказької війни. Укладена в збірник пісня № 83 потім стала відомою у циклі «Курські пісні» Г. Свірідова. Ця група пісень була привезена з інших регіонів, але «прижилася» в колективній творчості, та, до певної міри, асимілювавшись з місцевою традицією. Пісня № 117 (А) про Урал є російською. Всього в збірці викладено три зразки російських пісень.

До новотворів належить і народна пісня про Т. Шевченка № 17. Вона подана без нот і, на жаль, з не до кінця відновленим текстом. Причиною не повної версії є залежність П. Демуцького від респондентів. У листуванні з М. Лисенком зазначимо такі рядки: «Між такими різними побутовими піснями, до котрих треба вміти розворушити співаків, я натрапив пісню про Шевченка. Співак, котрий пригадав про неї, сам не зміг в своїй пам'яті її обновили, то обіцяв це зробить кутком, і я надіюсь на Івана Купала добути її так, як вони пригадують. А може, моя даремна праця буде, може, та пісня уже записана? Або, може, то артефакт? 20 червня 1888 р., Янишівка» [7].

Переважна більшість пісень у збірці – одноголосні музичні твори, меншу частину відведено на дуети, тріо, мішані хори.

1 голосні твори: 1; 3; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 20; 21; 22; 23; 24; 25; 27; 28; 29; 30; 31; 32; 33; 34; 36; 37; 38; 39; 40; 41; 42; 43; 44; 46; 47; 48; 49; 50; 51; 52; 53; 55; 56; 57; 58; 59; 61; 62; 63; 64 Б; 65; 66; 67; 68; 69; 70; 71; 72; 73; 74; 75; 77 А; 78; 81; 82; 83; 86; 88; 90А; 90 Б; 91; 92; 93; 94; 95; 96; 97; 98; 99; 100; 101; 102; 103; 104; 105; 107; 111; 114; 115; 117 (1 варіант); 118; 120; 121; 122; 123; 125; 126 (1 варіант); 127; 129; 130; 132; 134; 135; 136; 138; 142; 144; 145; 146; 147; 148; 150; 150 А; 151; 152; 153; 158; 159; 160; 163; 164; 166; 167; 170; 172; 178; 182; 184; 236; 237; 242; 250; 253.

Ці зразки у більшості належать до багатоголосних, але П. Демуцькому вдалося зафіксувати лише провідний голос. Варто підкреслити, що сольні записи відзначаються розвиненістю мелодичної

лінії, широкими розспівами, розвинутою інтервалікою, гнучкістю та врівноваженістю мелодичного руху. Особливо це спостерігається у записах, здійснених від Мيني Лучки: № 13; 14; 21; 22; 32; 36; 47; 50; 51; 56; 58; 66; 72; 75; 86; 92; 121; 152; 154; 162; 166; 238; 242. Записи ж від Варки Морозової (№ 8; 33; 159), навпаки, не мають такої розлогої мелодичної структури, діапазон мелодії часто не перевищує октави. Біографічні матеріали [5] фольклориста засвідчують, що вона була солісткою у гурті, виконувала провідну партію пісні, що звучала, зазвичай, у середньому або нижньому голосі.

2 голосні твори: 2; 18; 35; 54; 60; 64 А; 77 Б; 80; 108; 110; 116; 124; 126 (2 варіант); 137; 173; 174; 244; 245; 149.

3 голосні твори: 45; 79; 84 Б; 87; 88 А; 89; 106; 112; 113; 128; 131; 133; 139; 140; 141; 143; 154; 155; 156; 157; 162; 168; 169; 174; 175; 176; 177; 180; 181; 183; 185; 186; 238; 241; 243; 244; 245; 252.

4 голосні твори: 84 А; 109; 117 (2 варіант); 119; 161; 165; 171; 173; 240.

Твори з перемінною кількістю голосів: 85; 179; 240; 251.

Аналізуючи фольклористичний доробок П. Демуцького, автор [8] доходить до висновку, що причиною різних типів викладення пісенного матеріалу є концертна діяльність Охматівського хорового колективу. Відомо, що сільські співаки використовували два типи інтерпретації пісень: первинна фольклорна традиція та експериментальне виконавство. Таким чином, П. Демуцький здійснював запис пісень, скерований двома цілями – одnogолосного запису для побутового виконання у хорі та художньою обробкою для експериментального виконання під час гастрольної діяльності.

У цілому, для багатоголосних пісень характерне тісне розташування голосів, зручне голосоведіння, нескладні прийоми хорової підголоскової поліфонії. Деякі пісні записані в кількох варіантах: № 60, 64, 67, 77, 88, 90, 117, 126. Записи народних пісень, зроблені П. Демуцьким, вражають детальним відтворенням інтонаційної природи багатоголосного співу. П. Демуцький намагався точно передати все розмаїття ладового розвитку мелодій.

Збірка «Народні українські пісні в Київщині» презентує широкий спектр народних пісень, зафіксовані зразки свідчать про переважання у Черкаському регіоні ліричних пісень, які характеризуються мінорним викладенням, помірним темпом та поліфонічним голосоведінням. Перспективність досліджень даної збірки ми вбачаємо при дослідженні жанрових та стильових особливостей народних пісень Черкаського регіону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Квітка К. Порфирій Демуцький / К. Квітка // Вибрані статті. – Ч. 2. – К. : Муз. Україна, 1986. – 120 с.

2. Ященко Л. П. Демуцький. Українські народні пісні Охматівського хору / Л. Ященко. – К.: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури, 1960. – 62 с.
3. Демуцький П. Народни украински писни въ Кыйивщныи запысав голось и слова П. Демуцькый / П. Демуцький. – К.: Гл. Складъ въ кн. и муз.магазинъ Леона Идзиковскаго (Нотопечатнч и Типографія И. И. Чоклова), [1905–1907]. – 140 с.
4. Пиж'янова Н. В. Діяльність Порфирія Демуцького в Києві у 1917–1927 роках / Н. Пиж'янова // Народознавчі зошити (серія мистецтвознавча). – 2015. – № 1. – С. 1321–1326.
5. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. 50, опис 502. curriculum vitae.
6. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Листування Демуцького з Лисенко /1888, 1901/ Ф.1, опис №42107-42108.
7. Шевченко Т. в епістолярії відділу рукописів. – К. : Наукова Думка, 1966. – 492 с.
8. Пиж'янова Н. Вивчення окремих аспектів етнографічної діяльності Порфирія Демуцького/ Н. Пиж'янова // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – 2014. – № 7. – С 110–114.
9. Лановик М. Українська усна народна творчість / М. Лановик, З. Лановик. – 3-є вид. – Київ: Знання-Прес, 2005. – 591 с.